

МІЖРЕГІОНАЛЬНА
АКАДЕМІЯ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ

МОВА І СУЧАСНИЙ КУЛЬТУРНИЙ ПРОСТІР

(ДО 180-річчя З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ О. О. ПОТЕБНІ)

*Матеріали науково-практичної конференції,
м. Київ, МАУП, 22 травня 2015 р.*

Київ
ДП “Видавничий дім “Персонал”
2015

Редакційна колегія:

І. П. Бідзюра (голова), д-р політ. наук, проф.;
Ю. О. Мєлков, д-р філос. наук;
Т. В. Нич, канд. філос. наук, доц.;
Н. Д. Пальм, канд. філос. наук, доц.

Відповідальний за випуск: *Мєлков Ю. О.*

Матеріали науково-практичної конференції “Мова і сучасний культурний простір (До 180-річчя з дня народження О. О. Потебні)” – 22 трав. 2015 р. — К.: ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2015. — 68 с.

У пропонованому збірнику подано статті науково-практичної конференції, присвяченої 180-річчю з дня народження О. О. Потебні, у яких розглянуто життєвий і творчий шлях відомого вченого.

© Міжрегіональна Академія управління персоналом (МАУП), 2015

© ДП “Видавничий дім “Персонал”, 2015

ЗМІСТ

Дмитрулін Н. Ю.

“...Я вижду помочи, на которых вела меня судьба...”

(о жизни и творческом пути А. А. Потебни) 4

Мелков Ю. А.

Многомерность языкового пространства и пролиферация культурных идентичностей: от национализма к интернационализму..... 7

Нич Т. В.

Мова як об’єктивація та перспектива свідомості у філософській концепції

О. О. Потебні 15

Бисенбаев Ф. К.

Проблемы сознания в контексте философии языка А. А. Потебни..... 18

Проскулікова Л. Н.

Міфологічні студії О. Потебні в контексті західноєвропейської філософії міфу 25

Олійник В. В.

Мовознавча спадщина О. О. Потебні: сучасне осмислення 28

Шпильківська І. О.

Проблема двомовності: від Потебні до сьогодення 32

Єрескова Т. В.

Мова як маркер національної ідентичності у сучасному соціумі 35

Чиркова О. А.

Мова як чинник утворення нації..... 39

Попов В. Ж.

Спілкування мешканців українських міст з представниками іноземних армій

у 1918–1920 рр...... 43

Пальм Н. Д.

Духовність українського суспільства: історія, проблеми та перспективи..... 48

Пустовит А. В.

Звуковой пейзаж в стихотворении Артюра Рембо “Офелия” 52

Бондаренко Н. О.

Роль сім’ї у формуванні соціальної ідентичності та мовної культурної

пам’яті особистості. 56

МОВА ЯК ОБ'ЄКТИВАЦІЯ ТА ПЕРСПЕКТИВА СВІДОМОСТІ У ФІЛОСОФСЬКІЙ КОНЦЕПЦІЇ О.О. ПОТЕБНІ

У сучасному філософському, соціальному, культурологічному дискурсі важливе місце займають дослідження, пов'язані з питаннями щодо мови. Адже мова, крім того, що є засобом людського спілкування, мислення і самовираження, водночас виступає специфічним національним засобом збереження і передачі соціокультурної інформації, формування національного культурного образу людини. Тож зазначена проблематика, а також питання походження мови, її генезису і зв'язку з мисленням стають предметом дослідження філософії мови.

Однією з найпомітніших постатей у цій галузі є Олександр Опанасович Потебня, який заклав основи вітчизняної філософії мови.

Філософія мови на рубежі XIX–XX ст. розвивалася на теренах Російської імперії під значним впливом німецької філософії (Вільгельма Гумбольдта та ін.), а також традицій попередніх етапів розвитку вітчизняної лінгвофілософської думки. Найпомітнішою школою наприкінці XIX ст. була *психологічна школа* (О. Потебня, Д. Овсянико-Куликовський), яка походила із культурно-історичного напрямку, поставивши на перший план проблему взаємовідносин думки і мови, особливості художнього і наукового мислення, літератури і соціальної психології, психології творчості та естетичного сприйняття. Загалом, слід зазначити, що серед трьох найбільш значних лінгвістів того часу (Потебня, Фортунатов і Бодуен де Куртене), О. Потебня, безперечно, є найвидатнішим.

Відзначаючи значний вплив на творчість О. Потебні ідей німецького філософа і мовознавця Вільгельма Гумбольдта та його послідовників — представників “Берлінської школи” (Х. Штейнталя, Г. Лотце, М. Лацаруса та ін.), слід зауважити, що український мислитель здійснив критичну переробку Гумбольдтової теорії мови. Дійсно, ідея В. Гумбольдта, згідно з якою мова — не лише готовий інструмент, щось створене (*ergon*), а й діяльність (*energeia*) духу, стає центральною і визначає філософську позицію О. Потебні. Проте ці ідеї він переосмислив у психологічному дусі. Потебня вважав, що Гумбольдт “лишає неясним відношення слова до думки” [1, 39]. Він пояснює, що “Гумбольдт не міг відірватися від метафізичної точки зору, проте саме він поклав основи перенесенню питання на психологічний ґрунт своїми визна-

ченнями мови як діяльності, роботи духу як органу думки. Визнання питання про походження мови питанням психологічним визначає вже, де шукати його рішення” [1, 53].

О. О. Потебня багато займався вивченням співвідношення мислення та мови, зокрема в історичному аспекті, виявляючи, перш за все, на слов'янському матеріалі історичні зміни в мисленні народу.

Потебня ввів у науковий обіг категорію несвідомого в мові. Його учні (зокрема, Д. Овсянико-Куликовський [2]) намагалися розвинути ідеї свого вчителя у цьому напрямі. Ця категорія настільки суттєва в теорії мови О. Потебні, що одне з визначень мови звучить у нього як парадокс: “Мова, яка є знаряддям свідомості, сама по собі є утворення несвідоме” [3, 62].

Пояснюючи цю тезу, Потебня аналізує становлення зв'язку мислення і мови. Вчений вважає, що цей процес проходить у кілька етапів: виділення об'єкта уваги — загальне враження від нього — визначення характерної ознаки, яка стає внутрішньою формою слова — створення чуттєвого образу об'єкта (сприйняття) і фіксація в слові [4]. Мова пов'язана з думкою, але далеко не завжди збігається з нею.

Аналізуючи слово, як структурний елемент мови, О. Потебня виділяє три його складові: зовнішню форму (артикульований звук), зміст (думку, яка передається за допомогою форми), і внутрішню форму (найближче етимологічне значення слова).

На особливу увагу заслуговує саме внутрішня форма. Несвідомим у мові виступає форма, що є тими рамками, в які втілюється зміст, а він утворюється внаслідок відображення того чи іншого факту дійсності. До форми Потебня відносив так звані “внутрішньомовні значення” і, таким чином, форма не є чужою змісту, а однорідна з ним. Внутрішня форма кожного слова завжди визначається специфікою народної мови, оскільки кожна мова має притаманний їй специфічний погляд на світ.

За Потебнею, до форми ми віднесемо граматичні, словоутворювальні, лексичні значення, якими той, хто говорить, володіє відсторонено від їх наповнення конкретним змістом. Адже внаслідок лексичного збагачення мови затемнювалося виражене словом його первісне значення. Несвідоме в мові приховано, глибинно керує мовою тих, хто говорить, їх мовною поведінкою [Там само]. Тож можна вважати це відкладеним категоріальним, мисленевим досвідом народу. Саме завдяки своїй внутрішній формі ця категоріальна область мови найбільш самотня, своєрідна, національна. Її формування стихійно, об'єктивно. У цьому сенсі мова є об'єктивацією свідомості, і водночас думка не втрачає своєї суб'єктивності, зароджуючись як суб'єктивна діяльність. Таким чином, вже при самому народженні слово виступає як єдність об'єктивного і суб'єктивного.

О. Потебня неодноразово у різних своїх працях підкреслював гносеологічну роль мови. Мова безпосередньо тісно пов'язана з процесом пізнання, при цьому водночас виступаючи знаряддям, засобом пізнання і знаковою системою, що закріплює результати цього пізнання і передає їх з покоління у покоління.

Мова розширює часові та просторові межі знань, але немає мови взагалі, є лише мови та їх різновиди, що змінюються залежно від часу і місця.

Водночас із пізнанням дійсності виробляються естетичні, моральні, філософські та інші поняття та категорії, які закріплюються в мові. О. Потебня зазначає, що мова не є лише відомою системою прийомів пізнання, так само як і пізнання не відокремлено від інших сторін людського життя. Те, що пізнається, діє на нас естетично і морально. Мова, разом з тим, є шляхом усвідомлення естетичних і моральних ідеалів. І в цьому відношенні, на думку вченого, розрізнення мов не менш важливо, ніж відносно форм пізнання [5].

Для тих, хто говорить, якість думки залежить від її вираження, а відповідно, від мови. Те, що пізнається не вільне від того, хто пізнає. Якість думки народжується і змінюється разом із словниковим вираженням. О. Потебня підкреслював, що наше пізнання антропоморфне, суб'єктивне, і воно не може бути іншим.

Навіть по відношенню до науки мова виконує функцію конструюючу. Адже мова не лише формує певний рівень мовної семантики як поріг, з якого починається власне спеціальне наукове дослідження. Мова готує науку і категоріально. При цьому мова, на думку Потебні, виступає як національний засіб пізнання, який не є байдужим до змісту, що виражається. Наукові поняття і уявлення пов'язані історично з поняттями і уявленнями мови та змінюють свій зміст з розвитком знань.

Підсумовуючи наведене, зазначимо, що в концепції філософії мови О. Потебні, зв'язок свідомості, думки і мови двоякий. З одного боку, мова об'єктивує думку, робить можливим її сприйняття і розуміння іншими, втілює її в кінцеве утворення, в якому вгадуються приховані глибини несвідомого. З іншого боку, мова виступає можливістю, перспективою свідомості, завдяки багатству внутрішньої форми, семантичних смислів, нескінченній гнучкості, вона проектує, творить думку.

Література

1. *Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня // Потебня А. А. Слово и миф. — М.: Правда, 1989. — С. 17–200.*
2. *Овсянко-Куликовский Д. Н. Язык и искусство / Д. Н. Овсянко-Куликовский. — СПб.: Изд-во И. Юровского, 1895. — 71 с.*
3. *Потебня А. А. Из записок по русской грамматике: В 4 т. / А. А. Потебня. — М.: Учпедгиз, 1958. — Т. 1–2. — 536 с.*
4. *Бацевич Ф. С. Філософія мови. Історія лінгвофілософських учень / Ф. С. Бацевич. — К.: ВЦ “Академія”, 2011. — 240 с.*
5. *Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. — К.: СИНТО, 1993. — 192 с.*